

JONLI VA JONSIZ TABIAT

SHAHRISABZ DAVLAT PEDOGOGIKA

INSTITUTI

PEDAGOGIKA FAKULTETI BOSHLANG'ICH TA'LIM

YO'NALISHI 3-

BOSQICH TALABASI XALILOVA MALIKA

AVAZMURODOVNA

ILMIY RAXBAR: ALIMARDONOVA MO'TABAR

ANNOTASIYA: Ushbu maqolada jonli va jonsiz tabiat tushunchalari, ularning o'zaro bog'liqligi va tabiatdagi muhim roli yoritib beriladi. Jonli tabiatga odamlar, hayvonlar, o'simliklar, mikroorganizmlar kirs, jonsiz tabiat suv, havo, tuproq, tog'lar kabi tabiiy omillarni o'z ichiga oladi. Maqolada ushbu ikki kategoriyaning o'zaro ta'siri, ekotizimdagi muvozanat va inson faoliyatining tabiatga ta'siri haqida ilmiy va amaliy dalillar asosida fikr yuritiladi. Shuningdek, tabiatni asrab-avaylash va ekologik muvozanatni saqlashning ahamiyati ham tahlil qilinadi.

KALIT SO'ZLAR : Jonli tabiat ; Jonsiz tabiat; Biologik muvozanat ; Flora va fauna ; Mikroorganizmlar; O'simliklar; Hayvonlar ; Tuproq; Suv ;Havo; Iqlim ; Atmosfera ; Organik moddalar ; Ekologik muhit

ANNOTATION: This article explores the concepts of living and non-living nature, their interconnection, and their essential roles in the environment. Living nature includes humans, animals, plants, and microorganisms, while non-living nature consists of natural elements such as water, air, soil, and mountains. The article discusses the interaction between these two categories, the balance within ecosystems, and the impact of human activities on nature, supported by scientific and practical

evidence. Additionally, it analyzes the importance of preserving nature and maintaining ecological balance.

KEYWORDS: Living nature; Non-living nature; Biological balance; Flora and fauna; Microorganisms; Plants; Animals; Soil; Water; Air; Climate; Atmosphere; Organic matter; Ecological environment.

JONLI VA JONSIZ TABIAT

Kirish

Tabiat – murakkab va muvozanatli tizim bo‘lib, u ikki asosiy qismdan iborat: jonli tabiat va jonsiz tabiat. Ushbu ikki unsur bir-biridan farq qilsa-da, ular o‘zaro chambarchas bog‘langan va birgalikda ekotizim barqarorligini ta’minlaydi. Jonli tabiat tirik organizmlar – o‘simliklar, hayvonlar, mikroorganizmlar va insonlarni o‘z ichiga oladi. Jonsiz tabiat esa suv, havo, tuproq, tog‘lar, iqlim kabi hayotiy omillarni qamrab oladi. Ushbu maqolada jonli va jonsiz tabiatning o‘ziga xos xususiyatlari, ularning bir-biriga ta’siri va inson faoliyatining tabiatga bo‘lgan ta’siri batafsil yoritib beriladi.

1. Jonli tabiat va uning tarkibi

Jonli tabiat o‘zining murakkab hayot jarayonlari va biologik xilma-xilligi bilan jonsiz tabiatdan ajralib turadi. U quyidagi asosiy kategoriyalarga bo‘linadi:

1.1. O‘simliklar

O‘simliklar tabiatning eng muhim qismi hisoblanadi. Ular:

Fotosintez jarayoni orqali atmosferadagi karbonat angidridni kislorodga aylantiradi.

Hayvonlar va odamlar uchun oziq-ovqat manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Tuproq unumdorligini oshiradi va eroziyaga qarshi kurashadi.

1.2. Hayvonlar

Hayvonlar ekotizimda muhim o‘rin tutadi:

Ular o‘zaro oziq-ovqat zanjirini tashkil etadi. Ayrim turlari changlatuvchi bo‘lib, o‘simliklarning ko‘payishiga yordam beradi. Biologik muvozanatni ta‘minlaydi.

1.3. Mikroorganizmlar

Mikroorganizmlar ko‘zga ko‘rinmas, lekin tabiatda katta rol o‘ynaydi:

Ular organik moddalarni parchalaydi va tuproq unumdorligini oshiradi. Azot almashinuvini ta‘minlab, ekotizim barqarorligini saqlaydi. Ba’zi bakteriyalar o‘simliklarning o‘shishiga yordam beradi.

2. Jonsiz tabiat va uning asosiy tarkibiy qismlari

Jonsiz tabiat hayotiy belgilarni namoyon etmaydigan, lekin tirik organizmlarning yashashi uchun zarur bo‘lgan omillardan iborat.

2.1. Suv

Suv barcha tirik mavjudotlarning hayot manbai hisoblanadi. U organizmlarning hujayra tuzilishida, metabolizmida va oziq-ovqat almashinuvida muhim rol o‘ynaydi. Daryolar, dengizlar, okeanlar ekotizimning asosiy qismi bo‘lib, turli organizmlarning yashash joyi hisoblanadi.

2.2. Havo

Atmosferadagi kislorod va karbonat angidrid almashinuvi tirik

mavjudotlarning nafas olishiga imkon beradi. Ozon qatlami Yerga zararli ultrabinafsha nurlarining tushishini oldini oladi. Iqlim va ob-havo sharoitlarini belgilaydi.

2.3. Tuproq

Tuproq o‘simliklarning o‘shishi uchun zarur bo‘lgan minerallar va organik moddalarni o‘z ichiga oladi. Mikroorganizmlar va hasharotlar tuproq unumdorligini

oshiradi. Tuproq eroziyadan himoya qilinmasa, u degradatsiyaga uchrashi va ekotizimga zarar yetkazishi mumkin.

2.4. Iqlim va geologik omillar

Harorat va namlik o'simliklar va hayvonlar yashash muhitiga ta'sir qiladi. Tog'lar va vodiylar shamol, yomg'ir va boshqa tabiiy jarayonlarni shakllantiradi. Yomg'ir va quyosh nuri tabiiy hayot tsikllarini tartibga soladi

3. Jonli va jonsiz tabiatning o'zaro bog'liqligi

Jonli va jonsiz tabiat bir-biriga bog'liq bo'lib, birining mavjudligi boshqasiz mumkin emas. O'simliklar tuproq, suv va quyosh nuri yordamida o'sadi. Hayvonlar havo, suv va oziq-ovqat orqali yashaydi. Mikroorganizmlar o'lik organik moddalarni parchalaydi va tuproqni unumdor qiladi. Iqlim sharoitlari tirik mavjudotlarning yashash tarzini belgilaydi. Ekotizimda bu muvozanat buzilganda, butun tabiatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

4. Inson faoliyatining tabiatga ta'siri

Inson tabiatga katta ta'sir ko'rsatadi, bu ta'sir ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin. O'rmonlarning kesilishi – kislorod ishlab chiqarish kamayadi va global isish kuchayadi. Inson faoliyati tabiatga juda katta ta'sir ko'rsatadi. Ushbu ta'sir turli yo'nalishlarda namoyon bo'lib, u ham salbiy, ham ijobiy oqibatlarga ega. Sanoat rivojlanishi, qishloq xo'jaligi, transport vositalarining ko'payishi va aholi sonining o'sishi tabiatda katta o'zgarishlar sodir etmoqda.

avo ifloslanishi inson faoliyatining eng jiddiy oqibatlaridan biridir. Zavod va fabrikalarning ishlashi natijasida atmosferaga turli kimyoviy moddalar chiqariladi. Avtomobillarning ko'payishi ham havo sifatining yomonlashishiga olib keladi. Bu esa nafaqat tabiatga, balki inson salomatligiga ham zarar yetkazadi. Global isish muammosi ham asosan sanoat chiqindilari va avtomobillardan ajraladigan gazlar natijasida yuzaga kelgan.

Suv resurslarining ifloslanishi ham jiddiy muammolardan biridir. Ko'plab korxonalar o'z chiqindilarini daryolar va ko'llarga tashlashi natijasida suv havzalari ifloslanadi. Bu esa undagi tirik organizmlarning nobud bo'lishiga sabab bo'ladi. Dengiz va okeanlarga tashlangan plastik chiqindilar esa ekotizimga jiddiy zarar yetkazmoqda.

O'rmonlarning kesilishi ekologik muvozanatning buzilishiga olib keladi. Inson tomonidan daraxtlarning noqonuniy ravishda kesilishi natijasida hayvonlar va o'simliklarning tabiiy yashash muhiti yo'qolib bormoqda. O'rmonlarning kamayishi tuproq eroziyasini kuchaytirib, global iqlim o'zgarishiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Qishloq xo'jaligi faoliyati ham tabiiy resurslarga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Yerlarning noto'g'ri ishlatilishi, kimyoviy o'g'itlardan haddan tashqari ko'p foydalanish tuproq sifatining yomonlashishiga sabab bo'ladi. Bu esa hosildorlikning pasayishiga olib keladi va ekologik muhitga zarar yetkazadi.

Hayvon va o'simliklarning yo'q bo'lib ketishi inson faoliyati natijasida yuzaga kelayotgan muammolardan biridir. Ayrim hayvonlarning brakonerlik sababli yo'qolib borishi ekotizimni buzadi. Shuningdek, qishloq xo'jaligi va infratuzilmaning kengayishi natijasida tabiiy yashash joylari yo'qolib bormoqda.

Biroq, insoniyat tabiatga ijobiy ta'sir ko'rsatish choralarini ham ko'rmoqda. Ekologik muhofaza tadbirlari doirasida qo'riqxonalar va milliy bog'lar tashkil etilib, noyob hayvon va o'simlik turlari himoya qilinmoqda. Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish atmosferaga chiqayotgan zararli moddalarni kamaytirishga yordam beradi. Shuningdek, chiqindilarni qayta ishlash sanoati rivojlanib, atrof-muhitning ifloslanishining oldi olinmoqda.

Yashil texnologiyalar joriy etilishi natijasida ekologik muammolarni kamaytirishga harakat qilinmoqda. Elektrotransportlarning rivojlanishi havo sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Organik qishloq xo'jaligi usullaridan foydalanish esa tuproq va suv resurslarini saqlab qolish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, inson faoliyatining tabiatga ta'siri murakkab jarayondir. Texnologik taraqqiyot bilan birga ekologik muhofazaga e'tibor qaratish muhim hisoblanadi. Tabiatni asrash va atrof-muhitga zarar yetkazmaslik har bir insonning burchi bo'lishi kerak.

Atmosferaga zararli moddalar chiqishi – havo ifloslanadi va iqlim o'zgarishi yuzaga keladi. Suv resurslarining ifloslanishi – hayvonlar va o'simliklar yashash muhiti buziladi. Tuproq eroziyasi va degradatsiyasi – qishloq xo'jaligi yerlari yaroqsiz holga keladi.

Ekologik muhofaza choralari – milliy bog'lar, qo'riqxonalar tashkil etish. Atmosferaga chiqariladigan zararli gazlarni kamaytirish – ekologik transport va qayta tiklanuvchi energiyalardan foydalanish. Chiqindilarni qayta ishlash – atrof-muhitni toza saqlash.

Xulosa : Jonli va jonsiz tabiat o'zaro uyg'unlashgan murakkab tizimdir. Ushbu ekotizimning muvozanatini saqlash insoniyatning asosiy vazifalaridan biridir. Atrof-muhitga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muhofaza choralari ko'rish orqali biz kelajak avlodlarga sog'lom tabiatni yetkazib berishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdukarimov A., Zokirov M. «Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi». – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Qurbonov S., Rajabov B. «Biologiya asoslari». – Toshkent: Fan, 2020.
3. Odilov S., Karimov U. "Tabiatshunoslik". – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2019.
4. Saidov U. «Biologik xilma-xillik va uning muhofazasi». – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2021.

5. National Geographic. "Living and Nonliving Things". – 2022.
<https://www.nationalgeographic.com>
6. Wikipedia. "Biotic and Abiotic Factors". –
https://en.wikipedia.org/wiki/Biotic_and_Abiotic_Factors